

Душан Поповић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Средњовизантијске поетске монодије с посебним освртом на две Евгенијанове песме у спомен на Продрома*

Анстракт: У раду аутор настоји да, између осталог, и на примеру двају стихованих елегичних састава Никите Евгенијана поводом смрти Теодора Продрома, прикаже неколике начине приступа том још од античког периода популарном жанру, нарочито имајући у виду компаративне елементе Евгенијановог тематски идентичног списа у прози.

Кључне речи: посмртно слово, монодија, надгробни епиграм, дванаестерац, хексаметар.

Abstract: In this essay, starting among others from two verse elegiac compositions on the death of Theodoros Prodromos by Niketas Eugenianos, the author tries to highlight a few ways of approach toward the genre which was very popular from the antiquity on, especially taking into account some comparative elements of Eugenianos's thematically identical prose composition.

Key words: epitaph, monody, funerary epigram, dodecasyllable, hexameter.

Предмет проучавања у овом прилогу, чији поднаслов може деловати помало уопштено, може се редефинисати нешто опширнијим појмовима – овде ћемо се бавити неким особеностима рецепције античког књижевног жанра посмртне поезије у средњовизантијском периоду уопште, а нарочито њеним манифестацијама код писаца XII века; при томе, имајући у виду обим и сложеност списа изабраних за илустративне примере, ограничићемо се на идентификацију и истицање само појединих, најзначајнијих аспеката који откривају њихову специфичност.

Обратимо ли накратко пажњу на историјат развоја овог поджанра у византијској књижевности, видећемо да су се крајем X века у Византији појавиле прве песме с надгробном тематиком, које су надилазиле уобичајене оквири епиграма и у којима је била избрисана граница између приватног и јавног обраћања.¹ Тако, на пример, војни заповедник

* Рад садржи део резултата остварених на пројекту *Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века* (ев. бр. 177015), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Нићифор Уран ламентира над смрћу свог пријатеља, познатог писца Симеона Метафраста, у песми у којој се садржај надгробног натписа, изговорен у првом лицу, спаја с тужбалицом написаном у виду директног обраћања.² Такође, овде се, вероватно први пут, јампски триметар употребљава за надгробну песму.³

У истом столећу, само нешто касније, Јован Геометар је саставио своју Монодију у част судије.⁴ У XI веку посведочено је „објављивање“ неколико надгробних песама које су сачинили неколики истакнути учењаци тог доба, попут Јована Мавропода, Христофора Митиленског и Михаила Псела. Обе Мавропове песме (посвећене протевону Теодору и хартофилаксу Јовану) написане су у јамбима,⁵ две Христофорове су такође у јамбима (оне посвећене брату Јовану и сестри Анастасо), трећа му је у херојском метру (Цару Јовану Аргиру), а четврта у елегијским дистисима (Мајци Зоји),⁶ док је Пселова песма састављена у јамбима (Марији Склирени).⁷ Коначно, пред сâм крај средњовизантијског периода (XII столеће), наилазимо и на песме које је Никола Каликле написао у јамбима (Докијани и Цару Јовану Комнину),⁸ затим на укупно седам песама у разним метрима од Теодора Продрома (посвећених члановима владајуће куће Комнинâ),⁹ те на једну песму у јамбима и једну у хексаметрима од Никите Евгенијана (обе посвећене, као што је већ речено, самом Продрому).

Иако су готово све поменуте песме, како смо видели, биле написане у класичном стиху, био то дактилски хексаметар или јампски триметар, оне се ипак не би могле подвести под уобичајену дефиницију античког надгробног епиграма; та чињеница нас наводи да изнова размотримо жанровске особености епиграма у разматраном периоду. Наиме, на надгробну поезију, чије смо репрезентативне ауторе набројали, гледало се као на менандровске монодије писане у стиховима, с обзиром на то да се сâм термин монодија – у делима Мавропода, Геометра и Евгенијана – јавља како у наслову појединих остварења тако и унутар њиховог текста. Тако, на пример, у тексту једне од поменутих Мавропових песама наилазимо на израз τῆνδε τὴν μονωδίαν,¹⁰ а у једној Геометровој и у једној

¹ Kambylis, „Das griechische Epigramm“, 25.

² Издање текста: Mercati, «Versi di Niceforo Uranos», passim.

³ Lauxtermann, 'The Velocity of Pure Iambs', 28.

⁴ Издање текста: *Anecdota Graeca e codicibus... Parisiensis*, IV, 320–321.

⁵ *Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae... supersunt*, 20–22 (песме под бр. 36 и 37).

⁶ *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, 26–29; 47–51; 4–5; 33–34 (песме под бр. 44, 77, 8 и 57).

⁷ *Michaelis Pselli in... Sclerenam*, 69–88.

⁸ *Nicola Callicle: Carmi*, песме под бр. 22 и 31.

⁹ *Theodoros Prodromos: Historische Gedichte*, песме под бр. 2, 7, 25, 26a–b, 28, 29 и 39.

¹⁰ *Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae... supersunt*, 22.45.

Евгенијановој песми овај термин је присутан у самом наслову: поменуте Μονωδία εἰς δικάστην, односно Μονωδία εἰς τὸν κυρὸν Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον. Па ипак, ако узмемо у обзир целокупни корпус такве поезије, видећемо да се тај термин јавља једино на та три места. Иначе, у рукописима који садрже овакву врсту песама могу се наћи разни изрази који се, с једне стране, односе на адресата, а с друге, на повод за писање песме или њено рецитовање. У принципу, један термин се користи како би се означио облик надгробне песме, а неки други за њен садржај. Тако, на пример, код Псела наилазимо на израз στίχοι ἐπιτύμβιοι,¹¹ а код Христофора Митиленског – ἐπιτάφια ἱαμβεῖα.¹² Осим тога, у поменутих песмама присутни су разноврсни термини – као што су πένθος,¹³ θρηνηδία и μέλος – па чак и, могло би се готово рећи, прозаичне речи, као што су λόγος и ἔπαινος.¹⁴

Дакле, ове текстове карактерише, с једне стране, термин μονωδία, који их очигледно повезује са прозним монодијама својственим књижевности с посмртном тематиком, а с друге, термини μέλος и θρηνηδος, који их доводе у везу са тужбалицама извођеним у некњижевној пракси.¹⁵ Будући да јасно видимо како је њихова структура различита од структуре прозне монодије онако како ову последњу прописује Менандар Ретор, то би такође значило да су с надгробним епиграмом исти текстови повезани путем поетске форме. Један од највише афирмисаних научника који се у наше време баве овом материјом, Панајотис Агапитос, сматра да у византијској књижевној теорији не постоји општи појам под који би могла да се подведе нарочита врста поезије о којој је реч, заједно с осталим сличним књижевним творевинама, јер она, како се чини, представља нешто ново за византијску културу, нарочито ако се упореди с аналогном ситуацијом у античкој хеленској књижевности.¹⁶ Агапитос верује да се овде сусрећемо с „комбинацијом две категорије поетског дискурса“, тј. да је „јавни“ и, у исто време, „усмени, односно формулаични аспект обредне тужбалице помешан са приватним“ и, истовремено, „писаним, односно неформулаичним аспектом надгробног епиграма, како би

¹¹ Michaelis Pselli in... Sclerenam, 69.

¹² Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, 51, 78.tit.

¹³ В. нпр. ibid., 48, 77-23.

¹⁴ В. нпр. ibid., 47, 77.1.

¹⁵ Alexiou, *The Ritual Lament*, 103.

¹⁶ Agapitos, 'Ancient Models and Novel Mixtures', 17: овде се он удаљава од традиционалних, Хунгерових ставова, које овај износи у свом класичном делу (Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur*, I, 5–7), а приближава се критичким размишљањима, које у погледу „чистоте“ жанра у средњовизантијској књижевности изражавају Kazhdan – Franklin, op. cit., 7–8 u Mullett, 'The Madness of Genre', passim.

се створио емоционално интензивни јавни дискурс у поетском виду”, насупрот „канонској прозној монодији”.¹⁷

Имајући у виду оваква запажања, можда је умесно подсетити се за тренутак да је управо Никита Евгенијан био један од истакнутих представника оног иновативног производа византијске књижевности XII века, у којем мешање жанрова поприма веома динамичну и, у исто време, утицајну форму, а то је „учени” роман. Писци комнинске епохе, наиме, замислили су роман као разнородни жанр под именом *δράμα*, унутар којег је посмртно слово постало једна од главних особености, и то својствена не само веома бројним тужбалицама у романима, него и као доминантно стилистичко средство.¹⁸ Ово последње нарочито карактерише романе (дословно *δράματα*) Продрома и његовог подражаваоца Евгенијана; у вези с тим, од нарочитог је значаја чињеница да су једино ова два романа написана у јампским триметрима, исто као и већина раније поменутих поетских монодија.

У жељи да се разјасни неодређеност у терминолошком класификовању овог под-жанра књижевности с посмртном тематиком, придружили бисмо се већ предложеном решењу¹⁹ да се у публикацијама с овим и оваквим текстовима треба придржавати следећих смерница: да се уз првобитан назив дела, који се већ налази у рукопису и који је често елиптичан, дода реч *στίχοι* (подразумева се *ἐπιτάφιοι*), како се не би помишљало на евентуалну допуну у виду именице *λόγοι*. Ова дела, наиме, потпадају под метричке, тј. стиховане епитафе; другим речима, у питању су надгробне песме које је, као такве, неопходно означити на дискриминаторни начин.

Као пример за такав поступак, иако је реч о позновизантијској епоси, може нам послужити опис садржаја надгробних песама Теодора Метохита: њихов приређивач, Гијан, за наслов ових песама (*Ἐπιτάφιοι*) употребио је само делимично прихватљив еквивалент, преведећи га на француски као « *oraison funèbre en vers* »;²⁰ додуше, у другом свом издању, оном са писмима Нићифора Григоре, он на таква остварења примењује незадовољавајући термин « *oraison funèbre* ».²¹ С друге стране, сасвим задовољавајуће решење понудио је издавач Ламбинових епитафа,

¹⁷ Agapitos, op. cit., 13.

¹⁸ О овоме детаљно: idem, 'Narrative, Rhetoric and "Drama" Rediscovered', passim.

¹⁹ Idem, 'Ancient Models and Novel Mixtures', 13.

²⁰ Guiland, « Les Poésies inédites de Théodore Métochite », 281 (Εἰς τὴν Αὐγουσταν Εἰρήνην); 283 (Εἰς τὸν νέον ἄνακτα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον).

²¹ *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, xvii.

Спиридон Ламброс, који је употребио израз «ἔμμετροι ἐπιτάφιοι»,²² као и Ихор Шевченко у свом чланку посвећеном Метохиту, где говори о „песничким епитафима”.²³ Наравно, најједноставније решење било би оно које би прави садржај оваквих састава у самом почетку учинило потпуно јасним: довољно је да, када говоримо о надгробним песмама, користимо облик средњег рода Ἐπιτάφιον, односно, у множини, Ἐπιτάφια (подразумева се ἐπίγραμμα, ποιήμα, односно, у множини, ἐπιγράμματα, ποιήματα), а када говоримо о посмртним беседама – облик у мушком роду, Ἐπιτάφιος, односно Ἐπιτάφιοι (подразумева се λόγος, односно λόγοι).

Већ је одавно уочено да текст прозне Монодије на смрт свог учитеља Теодора Продрома, коју је сачинио његов ученик и пријатељ Никита Евгенијан,²⁴ одудара од сродних античких, а нарочито византијских књижевних творевина у којима се изражавају туга и жалост, будући да ова Монодија садржи подоста вредних података о животу и раду чувеног беседника, писца, песника и учитеља из XII века, Теодора Продрома.²⁵ Што се пак тиче теоријске заснованости византијске посмртне беседе, што је готово синоним за појам монодије, она се, као што је добро познато, налази међу правилима за састављање монодије и посмртног слова, чији је аутор антички теоретичар беседништва Менандар Ретор;²⁶ реч је, наиме, нарочито о следећа три поглавља његовог приручника: читава поглавља под бројем 11 (Περὶ ἐπιταφίου) и 16 (Περὶ μονωδίας), а делимично и поглавље под бројем 9 (Περὶ παραμυθητικοῦ).²⁷ У складу с изложеним правилима, византијска посмртна беседа обично се састоји из четири главна сегмента – проοίμιον (увод), ἔπαινος (похвала), θρήνος (тужбалица) и παραμυθία (утеха) – и једног необавезног, закључног дела, а то је εὐχή (молитва). Евгенијанова беседа је такође сачињена на тај начин, али је у њој θρήνος делимично изостављен, док је παραμυθία изостављена у потпуности: разлог за то, као што ћемо видети касније, можда лежи у чињеници да је завршни део беседе изгубљен у рукописној предаји. Иначе, у погледу особености књижевног жанра, овај Евгенијанов спис треба сврстати под општији термин ἐπιτάφιος λόγος, који је у средњовизантијском периоду, о којем је, пре свега, овде реч,

²² Λάμπρος, «Αἱ Μονωδία», 360.

²³ Ševčenko, « Observations sur les recueils... des Poèmes de Th. Métochite », 280.

²⁴ Petit, « Monodie de Nicetas Eugénianos », 452–463.

²⁵ Kyriakis, 'Of Professors and Disciples', 108; Kazhdan – Franklin, *Studies on Byzantine Literature*, 114; Sideras, „Eine neue Monodie – von Niketas Eugeneianos?“, 185.

²⁶ Soffel, *Die Regeln Menanders für die Leichenrede*, 63–85.

²⁷ Menander Rhetor, 170–178; 201–206; 160–164.

обухватао обимну збирку сличних елегичних дела састављаних за царева, патријархе и друге личности.²⁸

С друге стране, сачуван је још један Евгенијанов ламент, али овога пута написан у стиховима, под насловом Μονωδία εἰς τὸν κυρὸν Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον,²⁹ који је састављен у јампским триметрима, заједно са саставом на исту тему у хексаметрима, под насловом Ἦρωϊκά.³⁰ Прозна Монодија и стиховани састави се узајамно допуњују, образујући јединствену целину. У сва три списка, наиме, Евгенијан горко оплакује болест и смрт свога учитеља, истовремено нам говорећи много тога о Продромовој вештини и његовим врлинама.

Већ у првом издању текста прозне Монодије, оном из 1902. године, примећено је богатство Евгенијановог речника, чиме не заостаје за својим учитељем. Међутим, судећи по забелешци на маргини рукописа унутар којег је текст ове Монодије сачуван (а она гласи: «ζῆτεῖ τὸ λεῖπον»),³¹ као и по извесним детаљима који недостају у тексту, изгледа да ово дело није сачувано у целости. Па ипак, бројне додатне информације о Продрому пружају Евгенијанови Херојски стихови и његова Монодија у јамбима. Што се тиче дужине поменутих поетских састава, стихована Монодија се састоји од 279 триметара, односно византијских дванаестераца, а тзв. Херојска поема од 99 дактилских хексаметара.

Ако бисмо се упустили у детаљнију анализу Евгенијанових остварења, видели бисмо да и Посмртна беседа и поетски састави посвећени Продрому одсликавају вештину овог његовог учитеља, његов језик и стил. Овде ћемо се, ипак, ограничити на конкретизацију једног њиховог до сада недовољно прецизно ученог момента, који је по нашем мишљењу индикативан у погледу одступања од устаљене традиције. Мада је њихов садржај пун античких, хеленских елемената – почев од језика, преко историје, па све до митологије – у њима ипак има, такође, хришћанских и старозаветних мотива. Међутим, иако се у потпуности можемо сложити с Киријакисовом констатацијом да је „низање имена и ликова, како из паганског тако и библијског света, повезано с Продромовим списима и његовим лирским саставима“, нажалост не бисмо се могли сложити с његовом тврдњом да се „већина, ако не и сва помињања Мојсија,

²⁸ Cf. Hadzis, „Was bedeutet ‚Monodie‘ in der byzantinischen Literatur?“, passim. О правој моди писања посмртних слова сведочи нам и један текст уперен против њихових састављача: Sideras, *Eine byzantinische Invektive*, passim.

²⁹ Gallavotti, «Novi Laurentiani codicis analecta», 222–229.

³⁰ Ibid., 229–231.

³¹ Petit, loc. cit., 463.

Давида, Соломона, па чак и Исуса Христа, појављују једино у елегичним стиховима”, као ни да „ниједно од њих не налазимо у тексту” прозне Монодије.³² Напротив, на основу анализе текста можемо се уверити и јасно установити следеће: није тачно да се ова помињања јављају једино у Евгенијановим стихованим надгробним саставима; такође, није тачно да се у његовој прозној Монодији помињу само олимпска божанства,³³ ако се у њих уопште могу убројати такве персонификоване апстракције као што су Немеса или Адрастеја. Истина ће пре бити да, у том погледу, постоје извесне разлике једино међу двома поетским композицијама. Док се у јамској Монодији појављује само једно хришћанско, а чак седам старозаветних имена и појмова,³⁴ у хексаметарској поеми тај однос је свега 1:2, и то једино ако претпоставимо да се пагански интонирана инвокација Σῶτερος,³⁵ која неодољиво подсећа на веома популарни атрибут врховног божанства Зевса, уопште и односи на хришћанског Месију.

И да закључимо: у целини гледано, док Евгенијанова јамска песма слави Продромова постигнућа и оплакује патње које су га снашле за живота (како се јасно каже: «θρηνητικόν σου τῶν παθημάτων... / ὑμνητικόν σου τῶν χαρισμάτων...»),³⁶ дотле изгледа да се хексаметарска поема више бави оностраним, те да је усмерена ка Продромовој апотеози, што би потврђивала чињеница да је пре Евгенијана, као што смо већ видели, ова поетска форма била употребљавана једино за прослављање преминулих чланова царске породице, а то се најбоље може видети у песничким саставима самог Продрома.³⁷ Коначно, судећи по њеној етеричној атмосфери и описивању небеског станишта чувених философа и песника класичне старине, у чијем друштву сада ужива и њихов достојни наследник Продром, у овој другој поеми можемо наслутирати готово дантеовско посвећење поезије, какво ће у западној култури преовладати тек око столеће и по касније.

³² Kyriakis, loc. cit., 118.

³³ Ibid., п. 8. Насупрот томе в. Petit, loc. cit., 452.21, 458.25 и 27 (Сион), 453.13 и 19 (Соломон), 453.22 (Јов), 453.26 (Израел), 454.1 (Мојсије), 454.16 (Саул), 454.17 и 458.25–26 (Јеремија), 458.26 (Јерусалим); 453.25, 455.19 и 457.23 (Павле), 456.21 (јеванђеље).

³⁴ Gallavotti, loc. cit., 223.4 и 226.181 (Христос); 223.57 (Далида), 224.79 (Ева), 224.84 (Ноје), 225.119 (Мојсије), 227.193 и 228.234 (еден), 227.211 (Адам), 228.242 (Соломон).

³⁵ Ibid., 230.40.

³⁶ Ibid., 222.4–5.

³⁷ Βασιλικοπούλου-Γωαννίδου, Ἡ Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, 95–96.

Листа референци – list of references

Извори – Primary sources

- Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis Bibliothecae Regiae Parisiensis*, ed. J. A. Cramer, Oxford 1841.
- Correspondance de Nicéphore Grégoras. Texte édité et traduit*, ed. R. Guiland, Paris 1927.
- Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, ed. E. Kurtz, Leipzig 1903.
- Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae in codice Vaticano Graeco 676 supersunt*, ed. P. De Lagarde (Abhandlungen der historisch-philologischen Classe der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 28), Göttingen 1882.
- Menander Rhetor*, ed. D. A. Russell – N. G. Wilson, Oxford 1981.
- Michaelis Pselli in Mariam Sclerenam. Testo critico, introduzione e commentario*, ed. M. Dora Spadaro (Università di Catania. Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia 37), Catania 1984.
- Nicola Callicle: Carmi. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico*, ed. R. Romano (Byzantina et Neo-Hellenica Neapolitana 8), Napoli 1980.
- Theodoros Prodromos: Historische Gedichte*, ed. W. Hörandner (Wiener Byzantinistische Studien 11), Wien 1974.

Литература – Secondary Works

- Agapitos P. A., 'Narrative, Rhetoric and "Drama" Rediscovered: Scholars and Poets in Byzantium Interpret Heliodorus', in: *Studies in Heliodorus* (Cambridge Philological Society. Supplementary Volume 21), ed. R. Hunter, Cambridge 1998, 125–156.
- Idem, 'Ancient Models and Novel Mixtures: The Concept of Genre in Byzantine Funerary Literature from Photios to Eustathios of Thessalonike', in: *Modern Greek Literature: Critical Essays*, ed. G. Nagy – A. Stavrakopoulou, New York – London 2003, 5–22.
- Alexiou M., *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Cambridge 1974.
- Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου Α., 'Ἡ Αναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν ἸΒ' αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὅμηρος, Ἀθήναι 1971.

- Gallavotti C., «Novi Laurentiani codicis analecta», *Studi Bizantini e Neoellenici* 4 (1935), 203–236.
- Guilland R., « Les Poésies inédites de Théodore Métochite », *Byzantion* 3 (1927), 265–302.
- Hadzis D., „Was bedeutet ‚Monodie‘ in der byzantinischen Literatur?“, in: *Byzantinistische Beiträge*, ed. J. Irmscher, Berlin 1964, 177–185.
- Hunger H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* (Handbuch der Altertums-wissenschaft XII.5.1–2), München 1978.
- Kambylis A., „Das griechische Epigramm in byzantinischer Zeit“, *Würzburger Jahrbuch für Antike* 20 (1994–1995), 19–47.
- Kazhdan A. – Franklin S., *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge – Paris 1984.
- Kyriakis M., ‘Of Professors and Disciples in Twelfth Century Byzantium’, *Byzantion* 43 (1973), 108–119.
- Λάμπρος Σ., « ΑΜονωδίαi Ἀλεξίου τοῦ Λαμπηνοῦ », *Νέος Ἑλληνομνήμων* 11 (1914), 359–400.
- Lauxtermann M. D., ‘John Geometres – Poet and Soldier’, *Byzantion* 68 (1998), 356–380.
- Idem, ‘The Velocity of Pure Iamb: Byzantine Observations on the Metre and Rhythm of the Dodecasyllable’, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 48 (1998), 9–33.
- Mercati S., «Versi di Niceforo Uranos in morte di Simeone Metafraste», *Analecta Bollandiana* 68 (1950), 126–134.
- Mullett M., ‘The Madness of Genre’, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992), 233–244.
- Petit L., « Monodie de Nicéas Eugénianos sur Théodore Prodrome », *Vizantijskij Vremennik* 9 (1902), 446–63.
- Sideras A., „Eine neue Monodie – von Niketas Eugeneianos?“, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 37 (1987), 181–200.
- Idem, *Eine byzantinische Invektive gegen die Verfasser von Grabreden* (Wiener Byzantinistische Studien 23), Wien 2002.
- Soffel J., *Die Regeln Menanders für die Leichenrede in ihrer Tradition dargestellt, herausgegeben und kommentiert* (Beiträge zur Klassischen Philologie 57), Meisenheim am Glan 1974.
- Ševčenko I., « Observations sur les recueils des Discours et des Poèmes de Th. Métochite et sur la bibliothèque de Chora a Constantinople », *Scriptorium* 5 (1951), 279–288.

Dušan Popović
Facoltà di filosofia
Università di Belgrado

Le monodie in versi di età medio-bizantina con particolare riguardo a due poesie di Eugeniano dedicate a Prodromo

Riassunto: Il soggetto del presente contributo può essere definito, in termini più ampi, nel senso che in esso vengono esaminate alcune delle peculiarità appartenenti alla ricezione del genere letterario classico della poesia funebre in Bisanzio del XII secolo, soprattutto tenendo d'occhio i componimenti poetici dedicati dal retore Niceta Eugeniano alla memoria di suo maestro ed amico, famoso scrittore di tale epoca, Teodoro Prodromo. Quel primo autore ha, inoltre, composto al proposito anche una *monodia* scritta in prosa che apparterebbe alla concezione più larga del *logos epitaphios*, sul quale ci è pervenuto, sin dall'antichità, un *Manuale per discorsi dimostrativi* scritto da Menandro il Retore. D'altra parte, ci sono noti anche dei numerosi componimenti in versi sullo stesso soggetto, scritti sia in dodecasillabo bizantino che in esametro dattilico. Prendendo in considerazione tali opere e mettendole in confronto con le poesie funebri di Niceta Eugeniano siamo stati in grado di constatare che queste ultime si possono inserire nella tradizione costituitasi a partire dalla fine del X secolo – con i scritti sull'argomento di Niceforo Urano, Giovanni Mauropode, Cristoforo Mitileneo e Michele Psello – e perfezionatesi proprio con i scritti dello stesso Prodromo. Inoltre, ci siamo anche accorti che la coincidenza che Eugeniano adoperasse lo stesso verso – cioè il trimetro giambico, ossia il dodecasillabo bizantino – sia nelle suddette poesie che nel suo romanzo d'amore e d'avventura intitolato *Drosilla e Caricle* (scritto peraltro, come lui stesso dichiara, «imitando l'omogenea opera di Prodromo»), non può essere che intenzionale, tenendo conto dell'immenso influsso sulla rinascita del romanzo greco classico in epoca medio- e tardobizantina da parte di contenuti e mezzi stilistici appartenenti al genere letterario dell'*epitaphios logos*. Infine, abbiamo scoperto che alcuni dei precedenti contributi bizantinologici sull'argomento contenevano qualche imprecisazione (oltre che una palese inesattezza) riguardo alle differenze di contenuto e di stile fra *Monodia* prosastica di Eugeniano da una parte, e le sue poesie in dodecasillabi ed esametri dall'altra, ma anche tra le due poesie messe da parte.